

СИСТЕМА ПОШУКОВО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РОЗКРИТТІ ТА РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

БАРАНЯК Володимир Михайлович - кандидат хімічних наук, доцент Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету "Львівська політехніка", кафедра кримінального права і процесу

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6161-7862>

УДК 343.985

DOI 10.32782/NP.2023.4.10

Аналізується характер пошуково-пізнавальної діяльності з розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, її співвідношення з буденним і науковим пізнанням. Загальне пізнавальне завдання кримінального судочинства утворюється внаслідок уявного відтворення на підставі зібраних фактичних даних цілісної картини вчиненого і його наслідків у всіх істотних криміналістично і юридично значущих ознаках. Розглянута пізнавальна діяльність на початковому, проміжному і заключному етапах розслідування.

Проведено порівняльний аналіз наявних у криміналістичній літературі класифікацій носіїв кримінально-релевантної інформації, що дав змогу виявити три відносно самостійні загальні масиви (поток) кримінально-релевантної інформації: ідеальну (особистісну), речову (предметну) і документальну.

Відзначено, що пошукова діяльність не завжди становить базовий етап усієї діяльності з розслідування кримінальних правопорушень і залежить від виду слідчої ситуації.

Аналіз викладених концепцій та інших близьких до них позицій показує, що структуру пошукової діяльності правоохоронних органів доцільно класифікувати за характером регламентації в кримінально-процесуальному законодавстві та за специфікою використання в процесі доказування.

Зроблений висновок, що пошуково-пізнавальна діяльність містить у собі евристичні, аналітичні, оцінювальні, прогностичні та інші мисленнєві початки, операції, моменти

та водночас різні способи реалізації фізичної активності суб'єктів пошуково-пізнавальної діяльності та осіб, залучених ними до процесу інформаційної взаємодії.

Ключові слова: діяльність, пізнання, кримінальні правопорушення, доказування, кримінальне провадження, розслідування.

Постановка проблеми

Пошукова діяльність є одним із видів багатогранної людської діяльності і відрізняється від інших її різновидів насамперед своїм предметним змістом. У психології підкреслюється, що вона не може бути ізольована від діяльності інших людей і передбачає спільну діяльність [1]. Однак, окрім позитивної взаємодії та співробітництва, зумовленого єдністю інтересів і завдань, однією зі специфічних характеристик розслідування є так звана конфліктна взаємодія [2], за якої слідчому (оперативному працівникові) чиниться протидія різного ступеню гостроти та сили з боку підозрюваних, обвинувачуваних та інших зацікавлених у результатах справи осіб, що мають протилежні інтереси [3, с. 21-22].

Стан дослідження проблеми

Значний внесок у розвиток теорії пошуково-пізнавальної діяльності в кримінальному судочинстві зробили такі вчені, як Р. С. Белкін, А. Г. Філіпов, А. Ф. Волинський, В. О. Образцов, Л. Я. Драпкін, Кокурін Г. О., М. Я. Сегай, В. К. Стринжа, В. Ю. Шепітько, М. В. Салтевський та інші автори.

Мета і завдання дослідження полягає в аналізі системи пошуково-пізнавальної діяльності під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу

З криміналістичного погляду кримінальне правопорушення за своїм змістом є обумовлений активністю правопорушника процес його контактної та безконтактної взаємодії з об'єктами навколишнього середовища. Саме ці об'єкти, залучені в орбіту кримінального правопорушення, беруть участь у процесі відображення. Властивості особи, засоби, механізми, способи дій виступають як засоби взаємного відображення. Процес цей розвивається не тільки в умовах кримінальної ситуації, а й у перед- і в посткримінальні періоди поведінки (діяльності) злочинця.

Пізнати об'єкт означає побудувати його уявну модель, образ цього об'єкта, хоча і спрощений порівняно з оригіналом, але тим не менше такий, що характеризується такою сукупністю ознак, яка є достатньою для вирішення відповідних завдань.

Уявне відтворення на підставі зібраних фактичних даних цілісної картини вчиненого і його наслідків у всіх істотних криміналістично і юридично значущих ознаках і утворює загальне пізнавальне завдання кримінального судочинства. Його розв'язання базується на результатах реалізації комплексу операцій, які щоразу повторюються. Спочатку забезпечуються пошук, виявлення, фіксація, вилучення (коли це можливо і необхідно), збереження, попереднє дослідження носіїв інформації, що шукається, та її часткове використання. Потім здійснюються подальше відпрацювання (огляд, вивчення, дослідження) виявлених об'єктів з метою отримання нової, до цього не сприйнятої інформації, її фіксація, накопичення, аналіз, оцінка, збереження, передача і конструктивне використання сформованого інформаційного фонду з метою вирішення подальших пошуково-пізнавальних та інших завдань. У будь-якому виді практичного слідознавства в кримінальному процесі можна виділити три етапи: 1) початковий; 2) проміжний; 3)

заключний. Відправною точкою початкового етапу є момент отримання вихідної інформації (вона може бути виявлена самим суб'єктом пізнання або надана йому іншими особами чи органами). Незалежно від того, якою б переконливою або, навпаки, сумнівною на перший погляд вона не видавалася, звідки б і за якими каналами не надійшла, передана в усному чи письмовому вигляді, чи є персоніфіковане чи анонімне її джерело – у всіх випадках інформація має реєструватися і ставитися на облік. Потім вона вивчається й оцінюється. Результати цієї роботи дають змогу: - побудувати, вивчити, оцінити і використовувати уявну модель ситуації, що склалася; - визначити проблеми, напрямки, версії, завдання майбутньої праці, коло й оптимальну послідовність з'ясування обставин, що підлягають встановленню; - розробити програму діяльності з практичного використання вихідної та модельної інформації, а також вжити заходів щодо організаційного, технічного, кадрового та іншого забезпечення майбутньої роботи, реалізувати прийняті програми та заходи.

Практичні кроки в цьому напрямі мають бути націлені на перевірку, уточнення, розвиток вихідного інформаційного масиву. Аналіз перебігу і результатів виконаної роботи дає змогу скласти уявлення про характер і особливості ситуації, що склалася на цей момент. Якщо вона якісно, за найістотнішими параметрами (насамперед – за рівнем знання) відрізняється від вихідної, констатується перехід пошуково-пізнавальної діяльності до нової ситуації. З її моделювання, аналізу та оцінки починається черговий (проміжний) етап практичного слідознавства. Виведені з уявної моделі ситуації слідства дають можливість визначити коло і характер нових, властивих цьому етапу завдань і розробити програму їхнього розв'язання (вона може бути розвитком минулої, уточненої на цьому етапі або принципово відрізнитися від неї). Отже, основне завдання роботи на проміжному етапі – закріплення і розвиток знань, сформованих на початковому етапі.

На заключному етапі проводиться підбиття підсумків, приймаються і реалізують-

ся рішення з питань, що потребують уточнення, доопрацювання щодо подальшого руху діловодства і його документального супроводу.

Принципово подібною є не тільки методична, а й логіко-гносеологічна схема, що відображає динамічну структуру практичного слідознавства. Ця подібність виявляється з найперших кроків зазначеної діяльності, з моменту вивчення вихідної інформації. Це один план роботи з наявною вихідною інформацією. У нерозривному зв'язку з ним існує й інший. Він передбачає необхідність вивчення аналізованого матеріалу з точки зору визначення наявності в ньому даних про інші носії інформації про досліджувану подію. На деякі з них зазвичай містяться прямі вказівки в першоджерелі. Беручи такі вказівки до уваги, суб'єкт пошуково-пізнавальної діяльності повинен зорієнтуватися щодо кола реально можливих додаткових носіїв корисної інформації [4].

Порівняльний аналіз наявних у криміналістичній літературі класифікацій носіїв кримінально-релевантної інформації дає змогу виявити відносно самостійні загальні масиви (потoki) кримінально-релевантної інформації. Таких масивів три: 1) ідеальна (особистісна), тобто інформація, що міститься в пам'яті потерпілих, свідків, підозрюваних та обвинувачених, передана ними суб'єктам кримінального переслідування вербальними або іншими способами; 2) речова (предметна) інформація, отримана під час огляду й дослідження матеріально фіксованих слідів відображення, слідів речовин, знарядь злочину, предмета посягання - як неживої, так і живої природи; 3) документальна, отримана під час огляду й дослідження документів та пов'язаних із ними об'єктів (слідів кримінальної дії на документ, знарядь, матеріалів, інших засобів їх виготовлення, видозміни, знищення) [5].

Уявлення про всі подібні носії інформації формуються на основі вивчення моделей розвитку досліджуваної кримінальної ситуації та навколишньої обстановки, моделі криміналістичної ситуації, що склалася, виведені на основі витікання з них логіч-

них наслідків, а також шляхом використання за аналогією відомостей з типових характеристик подібних подій і ситуацій і, крім того, знань, що склалися в результаті особистого практичного і професійного досвіду.

Наступне завдання - розробка і реалізація програми пошуку реальних і передбачуваних носіїв інформації, криміналістичне відпрацювання виявлених об'єктів з метою розкриття їхнього інформаційного потенціалу. Пошуково-пізнавальні програми реалізуються шляхом проведення відповідних оперативно-розшукових заходів, перевірочних дій, а за відкритими кримінальними провадженнями - ще й процесуальних дій. Під час їхньої підготовки та проведення застосовуються найрізноманітніші за природою, призначенням і характером засоби розв'язання намічених завдань у рамках функцій пошуку, фіксації, вилучення, дослідження носіїв інформації, отримання та використання інформації, що збирається.

У кримінальному судочинстві використовуються не всі без винятку, а лише адекватні цілям засоби отримання та конструктивного використання інформації, які відповідають певним вимогам (правомірності, допустимості, наукової обґрунтованості, безпеки). Навіть при цьому обмеженні в зазначеній сфері практичної діяльності реалізується досить широка за номенклатурою система криміналістичних, оперативно-розшукових та інших засобів (принципи, методи, прийоми, апаратура, прилади, спеціальні знання, методики, агентурний апарат, кінологи і службово-розшукові собаки) [4, с. 19-20].

Виходячи зі сказаного, гласну пошукову діяльність можна диференціювати за функціональною (цільовою) спрямованістю відповідних заходів на три групи.

1. Група пошукових заходів, цільове спрямування яких полягає в одержанні відомостей про об'єкти-джерела криміналістичної інформації та їхнє реальне, безпосереднє виявлення. Результати, що одержані під час проведення розвідувальних заходів, мають найчастіше орієнтувальний характер, але багато з них згодом трансформу-

ються в процесуальні докази, оскільки слугують своєрідним «вихідним матеріалом» для таких слідчих дій, як огляд місця події, допити потерпілих і свідків, обшук. Крім того, орієнтувальна інформація, отримана в результаті проведення розвідувальних пошукових заходів, часто включається до фактичної бази пошукових і розшукових версій.

2) Цю групу становлять пошукові заходи, сутність яких полягає у спостереженні та контролі за маршрутами пересувань підозрюваних, обвинувачених та інших осіб, вантажів, товарів і транспортних засобів, які мають значення для кримінального провадження та забезпечують виявлення, затримання або вилучення розшукових об'єктів.

3. До цієї групи входять інформаційні аналітико-орієнтувальні заходи: використання засобів масової інформації для встановлення прямого і зворотного зв'язку з населенням; направлення орієнтувань до правоохоронних органів, оголошення в розшук осіб, що переховуються від слідства та суду; використання оперативно-додаткових, оперативно-розшукових, криміналістичних і допоміжних обліків, аналіз оголошень і повідомлень у засобах масової інформації. Таким чином, системоутворювальним фактором пошукової діяльності, зазвичай, виступає злочинець, хоча об'єкти пошуку різноманітні [3 с. 32-33].

Аналіз, оцінка та вивчення нової криміналістичної ситуації, що склалася в результаті виконаної роботи, включно із зібраними даними, дає змогу сформулювати уявлення про додатковий, ще не задіяний блок носіїв інформації, забезпечити їхній пошук і відпрацювання на наступному витку практичного слідства.

Однак пошукова діяльність не завжди становить базовий етап усієї діяльності з розслідування кримінальних правопорушень. Усе залежить від виду слідчої ситуації, що виникла. У простих слідчих ситуаціях (безконфліктних, неproblemних) [4], коли у вихідних даних міститься достатньо відомостей про джерела криміналістичної інформації та немає труднощів для одержання доказів, розслідування набуває ха-

рактеру послідовного інформаційного розгортання, в умовах якого пошукова діяльність не відіграє вирішальної ролі, поступаючись першорядним значенням діяльності доказовій. Водночас інтенсивна пошукова діяльність може здійснюватися не тільки на початковому, а й на наступному і навіть на завершальному етапах розслідування. Так, у значній частині проваджень саме на другому етапі надходять дані з різних каналів про нові, раніше невідомі епізоди кримінальних правопорушень та осіб, які їх вчинили. І тоді знову виникають завдання, традиційно властиві початковому етапу.

Пошукова ситуація як криміналістична категорія містить у собі сукупність чинників, що характеризують перебіг, стан процесу здійснення пошукових заходів і тих умов, у яких вони протікають. Інакше кажучи, пошукову ситуацію можна визначити як окремий етап з виявлення передбачуваних об'єктів-носіїв криміналістичної інформації в процесі розкриття і розслідування кримінальних правопорушень.

Діяльність слідчого, оперативного працівника в пошукових ситуаціях, що складаються, належить до числа так званих «протидіючих» видів діяльності, що здійснюються в складних умовах. Вона характеризується низкою чинників, наприклад дефіцитом часу та інформації, невизначеністю ситуації, її ймовірнісним характером, підвищеною відповідальністю за прийняті рішення. До них насамперед належать: - можливість існування окремих об'єктів-носіїв криміналістичної інформації;- відсутність певних характеристик шуканих об'єктів;- невизначеність місцезнаходження шуканих об'єктів;- можливість знищення шуканих об'єктів;- імовірність настання несприятливих наслідків, обумовлених недосягненням мети [3].

Вивчення й оцінка пошукової ситуації, що склалася, дає змогу визначити напрями, які підлягають вирішенню під час розслідування кримінальних правопорушень. З відомостей, отриманих у результаті проведення процесуальних дій та інших заходів шляхом логічного дослідження й упорядкування всіх вихідних даних, формується інформаційний комплекс, спрямований на

побудову пошукових моделей шуканого. Пошукові моделі виконують функції відображення, інтерпретації фактів і наочного (образного), але частіше за все ймовірно-го представлення джерела інформації.

Матеріальне моделювання складається, головним чином, з моделі криміналістичних слідів злочину та її більш вузьких структурних різновидів. Ідеальне (уявне) моделювання складається з: а) моделі суб'єктивного портрета невідомого злочинця; б) моделі місця можливої появи ще невідомого злочинця; в) моделі характеру подальшої поведінки ще невідомого злочинця після скоєного кримінального правопорушення; г) моделі можливої територіальної локалізації джерел (носіїв) криміналістично значущої інформації про ознаки, властивості та інші ознаки розшукуваних об'єктів; г) моделі загальної структури пошукової діяльності в розслідуванні кримінальних правопорушень. Матеріальне та ідеальне моделювання повинно орієнтуватися на ситуаційний підхід, що дає змогу розв'язати цілий комплекс завдань, з огляду на вертикальну структуру криміналістичних досліджень, яку представлено таким комплексом: суб'єкт пошукової діяльності - слідова інформація - формування моделі - об'єкт, що перевіряється, - об'єкт, що шукається. Таким чином, залежно від характеру пошукової ситуації можливе застосування суб'єктом діяльності як логічної (алгоритмічної) структури пошуку, так і евристичної (багатозначної) структури методу моделювання.

Пошукові версії найчастіше, хоча й далеко не завжди, висуваються на початковому етапі розслідування під час здійснення різних видів пошукових заходів, оскільки їхня побудова дає змогу більш цілеспрямовано й успішно здійснювати пошук передбачуваних джерел криміналістичної інформації, які містять дані не тільки про ознаки розшукуваних об'єктів, а й про ймовірні напрямки їхнього пошуку. Основна функція пошукових версій полягає у виявленні та встановленні носіїв криміналістичної інформації для подальшого отримання фактичних даних у встановленому законом порядку. Друга функція пошукових версій

полягає в імовірнісному встановленні місця можливого знаходження шуканого об'єкта. Основна мета пошукових версій полягає в тому, щоб:- виявити ймовірні місця знаходження слідів злочину, винних осіб і потерпілих;- визначити характер передбачуваних об'єктів-джерел криміналістичної інформації, їх місцезнаходження;- вирішити, як і яким чином злочинця може бути встановлено і затримано;- спрогнозувати місця можливого знаходження злочинця на цей час і його появи в майбутньому.

Побудована пошукова версія має ретельно перевірятися. Засоби і методи перевірки версій різні. Слідчі версії перевіряються здебільшого шляхом проведення відповідних слідчих дій, а оперативно-розшукові методи і засоби, зазвичай, мають допоміжний, хоча й не менш важливий характер. Перевірка ж пошукових версій здійснюється шляхом проведення відповідних пошукових заходів, оперативно-розшукових заходів та інших перевірочних дій. При цьому процесуальні засоби можуть бути використані на будь-якому етапі їх перевірки. Що стосується завершальної стадії процесу перевірки пошукової версії, то слідчі дії та різні процесуальні акції можуть виконувати не тільки пошуково-перевірочні й тактико-евристичні функції, а й бути основними способами процесуального оформлення [6].

Правова модель механізму перевірки достовірності доказів передбачає здійснення цієї діяльності шляхом: 1) зіставлення їх з іншими доказами, наявними в кримінальному провадженні; 2) встановлення джерел доказів; 3) одержання інших доказів, що підтверджують або спростовують доказ, що перевіряється. Ця модель виступає орієнтиром і для перевірки достовірності інших видів кримінально-релевантної інформації як у режимі процесуального доказування, так і за його межами, зокрема на шляху від приводу до підстави відкриття кримінального провадження.

Таким чином, практичне слідознавство може бути охарактеризовано як пізнавальна система пошукового характеру, що динамічно розвивається і рухається від вихідного мінімуму джерел інформації до

їхнього проміжного, поки що неповного, комплексу, а від нього – до цілісної системи джерел юридично значимої інформації.

Аналіз викладених концепцій та інших близьких до них позицій показує, що структуру пошукової діяльності правоохоронних органів доцільно класифікувати за такими підставами: а) за характером регламентації в кримінально-процесуальному законодавстві; б) за специфікою використання в процесі доказування. Основні компоненти пошукової діяльності можна представити у вигляді чотириблокової системи: 1) блок пошукових слідчих дій: а) група функціонально-пошукових слідчих дій (усі види слідчого огляду, обшук, пред'явлення для впізнання, експертні дослідження); б) група ситуаційно-пошукових слідчих дій (очна ставка, слідчий експеримент); 2) блок оперативно-розшукових заходів: а) оперативно-розшукові заходи, що здійснюються негласно; б) оперативно-розшукові заходи, що здійснюються зашифровано; в) оперативно-розшукові заходи, що здійснюються гласно; г) оперативно-розшукові заходи, що здійснюються комбіновано; 3) блок спеціальних пошукових заходів: а) група розвідувальних пошукових заходів; б) група загороджувальних пошукових заходів; в) група інформаційних аналітико-орієнтовних заходів; 4) блок пошукових тактичних операцій: а) група пошуково-розвідувальних тактичних операцій; б) група пошуково-загороджувальних тактичних операцій.

Отже, пошуково-пізнавальна діяльність реалізується шляхом зіставлення інформації, що перевіряється, з правилами нормативного характеру; порівняльного логічного та предметного аналізу; зіставлення усно-мовленнєвої та письмово-мовленнєвої інформації; аналізу змісту та форми документів; застосування засобів криміналістичної техніки; перевірки об'єктів та слідів за криміналістичними обліками; вивчення архівних матеріалів; проведення пошукових заходів; одержання й дослідження зразків та інших методів, прийомів, засобів пізнання в рамках Інформація перевіряється в момент її

отримання (наприклад, шляхом постановки конкретизуючих і контрольних запитань під час допиту, отримання пояснення, опитування), але найчастіше через деякий час після її отримання логічним, експериментальним, інструментальним шляхом [5].

Висновки

Таким чином, пошуково-пізнавальна діяльність, як і будь-який інший процес пізнання, що протікає в режимі активного цілеспрямованого пошуку, містить у собі евристичні, аналітичні, оцінювальні, прогностичні та інші мисленнєві початки, операції, моменти та водночас різні способи реалізації фізичної активності суб'єктів пошуково-пізнавальної діяльності та осіб, залучених ними до процесу інформаційної взаємодії.

Література

1. Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: Монографія. Київ: НАВСУ – НВТ “Правник”, 2000.450 с.
2. Драпкин Л. Я. Конфликтные ситуации и конфликтное взаимодействие // *Вопросы правовой психологии и судебной экспертизы*. Свердловск, 1986.
3. Кокурин Г.А. Криміналістическіе и оперативно-розыскные основы поисковой деятельности в процессе раскрытия и расследования преступлений. Екатеринбург, 1999. С. 6.
4. Образцов В. А. Выявление и изблечение преступника. Москва, 1997. С. 16-18.
5. Сегай М. Я., Стринжа В. К. Методологічні проблеми судово-експертного дослідження матеріальних слідів-відображень // *Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів*. Київ: УАВС, 1996.
6. Драпкин Л.Я., Кокурин Г.А. Организационные и тактические основы поисковой деятельности в расследовании преступлений: учеб. пособ. Екатеринбург, 1997. С. 16-21.

Volodymyr Baranyak

*Candidate of Chemical Sciences, Associate
Professor Educational and Scientific Institute of
Law, Psychology and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University, Chair of
Criminal Law and Procedure
e-mail: baranyakvm@gmail.com*

**A SYSTEM OF SEARCH AND
COGNITIVE ACTIVITY IN THE
DETECTION AND INVESTIGATION OF
CRIMINAL OFFENCES**

The article analyses the nature of search and cognitive activity in the detection and investigation of criminal offences, and its correlation with everyday and scientific cognition. The author emphasises that the general cognitive task of criminal proceedings is formed as a result of mental reconstruction of the holistic picture of the offence and its consequences in all essential forensic and legally significant features based on the collected factual data. The author examines cognitive activity at the initial, intermediate and final stages of investigation.

A comparative analysis of the classifications of carriers of criminally relevant information available

in the forensic literature is carried out, which made it possible to identify three relatively independent general arrays (flows) of criminally relevant information: ideal (personal), material (subject) and documentary.

It is noted that search activity is not always the basic stage of all criminal investigation activities and depends on the type of investigative situation.

The analysis of the above concepts and other positions close to them shows that the structure of search activities of law enforcement agencies should be classified according to the nature of regulation in criminal procedure legislation and the specifics of their use in the process of proof.

The author concludes that search and cognitive activity includes heuristic, analytical, evaluative, prognostic and other thought processes, operations, moments and, at the same time, various ways of implementing physical activity of the subjects of search and cognitive activity and persons involved in the process of information interaction.

Key words: *activity, cognition, criminal offences, proof, criminal proceedings, investigation.*